

SIMBOLISTICA OGLINZII: DE LA PSIHANALIZĂ LA LITERATURĂ

Galina ANIȚOI, doctor în filologie, conferențiar, cercetător
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, MECC

Abstract. *The concept of „mirror” and the action of „mirroring” are present in various schools and orientations in both in psychology and psychotherapy, from the cognitive psychology to psychoanalitics. From Wallon to Lacan the study of the mirror is sometimes the theoretical expression of the moment when the child discovers his own body, and in other cases the moment he discovers the other person, a parent, when he looks into the mirror. Lacan described the mirror study (mirror stage) as a forming one for the function of self. The mirror stage is not a simple phenomenon in the process of child development; it illustrates the conflict of the dual relationship. The self is created through identifying with its own image.*

The mirror is also present in literary fiction, participating in text formation and its meaning. We identify representations of specular reflection in interwar and contemporary of romantic writers.

Oglinda este un obiect banal și, în același timp, misterios. Când a apărut prima oglindă? Nimeni nu poate oferi un răspuns exact la această întrebare. Create în India, Egipt, Sumerul antic, oglinzile sunt asociate cu multe credințe mistice ale diferitor popoare ale lumii. În mitologie, una dintre multele funcții ale oglinzii era de a separa „viața noastră” de „viața de apoi”. Există credința că oglinda este hotarul dintre „lumea noastră” și „lumea de dincolo”, că acest obiect cu capacități reflectorii dezvăluie o altă realitate, o altă lume, lumea spiritelor, un spațiu încărcat de taine și mistere, oferind în același timp și posibilitatea transgresării acestor lumi.

Inițial, reflexia speculară a avut un impact puternic asupra oamenilor care, pentru prima dată, se confruntau cu posibilitatea existenței unui „al doilea eu”. Așa s-a format convingerea că în oglindă se reflectă sufletul uman, convingere care a dat naștere mai multor ritualuri și prejudecăți legate de oglindă și imaginea reflectată în ea. Oglinda servea și ca unelă magică de prezicere a viitorului, de aceea, în ritualurile de ghicire, acest obiect era de nelipsit. Pentru cine știa să-i mănuiască abilitățile oglinda constituia o adevărată sursă de forță și atotputernicie. Cu ajutorul oglinzilor, posesorul lor putea vedea ce se întâmplă în orice punct din spațiu.

Cu trecerea timpului, interesul pentru acest străvechi atribut al civilizației umane nu s-a diminuat. Dimpotrivă, încetând a mai fi considerată doar un simplu obiect care reflectă imagini, registrul simbolistic al oglinzii a sporit, mai cu seamă, după ce știința optică și cea psihiatrică au înregistrat progrese importante. Relația omului cu oglinda, relație care începe în copilărie, a fost pusă în discuție de către psihanalizii secolului al XX-lea. Conceptul de *oglină* și acțiunea de *a oglindi* sunt întâlnite în diverse școli sau orientări, de la cele cognitiviste la cele psihanalitice. Donald Winnicott, Henri Wallon, Françoise Dolto, Jacques Lacan, sunt doar câțiva dintre psihologii, psihiatrii și psihanalizii care au fost preocupați de problematica oglinzii și fenomenul oglinzirii. Cercetările lor au relevat funcția imaginii reflectate în procesul de structurare a eului. În psihanaliză s-a vorbit prima dată despre oglinzire în teoria lui Winnicott, care se referea la modul în care mama oglindește stările bebelușului. Când o mamă își privește copilul, ea reflectă starea internă a acestuia. Acest proces este însă, pe cât de simplu, pe atât de complex, și diferă de la relație la relație, în funcție atât de trăsăturile înnăscute ale sugarului, cât și de anumite capacități psihice ale mamei. Subiectul a fost dezvoltat, ulterior, de mai mulți autori de psihanaliză, conceptul cuprinzând mai multe fenomene. Și în concepția lui Françoise Dolto, oglinda este, mai întâi, o

suprafață psihică, adică vocea, limbajul matern mimic, chipul mamei și mai ales privirea ei. Tot ea susține că „nu este suficient să existe realmente o oglindă plană. Aceasta nu servește la nimic dacă subiectul se confruntă cu lipsa unei *oglinziri a ființei sale în altul*”¹.

La cel de-al XVI-lea congres de psihanaliză de la Zürich, din 17 iulie 1949, în comunicarea intitulată *Le stade de miroir comme formateur de la fonction du Je, telle qu'elle nous est révélée dans l'expérience psychanalytique*, cunoscutul psihanalist francez Jacques Lacan, lansează în circuitul științific termenul *stadiul oglinzii*, definindu-l drept momentul în care omul-copil devine conștient că se vede pe sine în oglindă, se recunoaște, fapt care se produce în intervalul de vârstă 18-24 luni. Lacan folosește această sintagmă cu referire la constituirea celei dintâi schițe a eului. E necesar să menționăm că sintagma *stadiul oglinzii* aparține lui Henri Wallon ale cărui studii descriu relațiile copiilor atunci când își văd imaginea reflectată într-o oglindă. Wallon crede că percepția imaginii din oglindă este o etapă esențială pentru percepția de sine și pentru dezvoltarea unei noțiuni despre sine, accentuând că funcția speculară servește unei cunoașteri a sinelui, oglinda fiind platforma de pe care se lansează complexificarea gândirii omului-copil. Având ca punct de plecare studiile de psihologie a copilului oferite de Henri Wallon, Lacan și-a însușit conceptul de *stadiu oglinzii* pe care l-a transformat integral. Astfel, de la Wallon la Lacan, *stadiul oglinzii* este fie expresia teoretică a momentului la care copilul își descoperă propriul corp, fie a descoperirii unui celălalt, părintele său, atunci când privește în oglindă.

Preocupat în mod special de problemele formării eului și a personalității umane, Jacques Lacan a abordat ființa umană mai mult prin prisma contextului său cultural decât prin cel natural, apreciind comportamentul adultului atât prin raportarea la structura socială, cât și la primii ani de copilărie. Redutabilul psihanalist susține că prima conștientizare de către individ a sinelui propriu (prima sa autoidentificare) se întâmplă în copilărie și este prilejuită de observarea propriei sale imagini în oglindă. Această identificare inițială, relevată de stadiul oglinzii, este considerată de Lacan „experiența crucială a copilăriei, și de fapt a vieții, o matcă a tuturor identificărilor de mai târziu ale subiectului”, punctul de pornire al vieții psihice, de început al structurării eului, prima fază a constituirii ființei umane. Cu alte cuvinte, *stadiul oglinzii* este aventura originală prin care omul trăiește pentru prima oară experiența că este om.

Actul oglinzirii îi oferă individului uman experiența – unică, de altfel – a reflectării, a contemplării propriului corp în integralitatea sa, a revelării invizibilului în sensul posibilității de a-și vedea propriul chip, care, în alte condiții, nu poate fi văzut în mod direct. Imaginea de sine, cu precădere cea relevată de stadiul oglinzii, este cea care îi permite individului să se constituie ca subiectivitate. Contemplarea imaginii reflectate redirecționează vederea spre interiorul ființei, spre tumultul vieții lăuntrice, instituind în acest mod o relație cu sinele, cu propria subiectivitate, astfel încât „a te privi într-o oglindă devine însăși formula reflectării psihologice și morale a eului, pentru că, prin introspecție, se obiectivizează ceea ce este ascuns în interioritatea sufletului”².

Obiect-miracol al reproducerii instantanee și complete, simbol al cunoașterii, procedeu de dedublare a imaginilor eului, oglinda devine un instrument de cunoaștere a sinelui care ne revelează propria imagine, dar și relația cu noi înșine. Încărcându-se de-a lungul existenței sale cu o multitudine de semnificații atribuite prin tradiție, mitologie, filozofie, psihologie etc., metafora oglinzii a devenit un concept fundamental în culturologie, semiotică, știință literară și în teoria reflectării realității în artă, obținând, în epoca modernă, statut de obiect simbolic care însoțește spiritul uman în procesul devenirii sale ca entitate, al cunoașterii de sine. În cadrul cercetărilor cultural-spirituale și filosofico-estetice fenomenul oglinzirii este raportat la problemele de identitate, cunoaștere de sine, fiind considerat un mijloc de autoidentificare a propriului *Eu-ființă* (M. Bahtin, ș.a.). Hotar (optic) între real și iluzoriu, între accesibil și inaccesibil, oglinda este cea care îi oferă omului posibilitatea de a lua act de sine în momentul în care-și privește chipul reflectat, de a se vedea, potrivit lui Mihail Bahtin, pe sine ca pe un *altul* și de a se privi cu/prin ochii *celuilalt*.³ de a-și descoperi natura duală a ființei sale și de a media un fel de dialog cu sine însuși. Astfel, oglinda devine o modalitate specifică de autoobservare și autoobiectivare. Cu alte cuvinte, cu ajutorul acestui aparat reflexiv este posibilă conștientizarea propriului sine.

Frecvent exploatat și de scriitori, toposul *oglinzii* contribuie, în ficțiunea literară, la generarea textului, dar și a sensurilor acestuia. Oglinda le permite personajelor accesul la zonele obscure ale

¹ Dolto, F. *Imaginea inconștientă a corpului*. Opere 2, București, Editura Trei, 2005, p.154.

² Wunenburger, Jean-Jacques. *Filozofia imaginilor*, Iași, Polirom, 2004, p. 214.

³ Cf. Бахтин, М. «Человек у зеркала», *Собрание сочинений*, том 5, Москва: Русские словари, 1996.

sufletului, dovedindu-se a fi un excelent instrument al cunoașterii de sine. Motivul oglinzii ca metaforă a cunoașterii de sine își are originea în Antichitate, în învățătura lui Socrate care îndemna să respectăm cu rigurozitate îndemnul delphic „Cognosce te ipsum!” („Cunoaște-te pe tine însuși!”), principiu care se stă la baza oricărei tendințe spre perfecțiune morală a omului. Integrată în arealul cunoașterii de sine, a sondării adâncului sufletesc, oglinda devine o cale către profunzimile sinelui, profunzimile celui alt, profunzimile întregii lumi.

De menționat că actul oglinzării dă naștere unui dublu specular. Tema dublului este constant reluată începând cu literatura romantică. În opera scriitorilor romanticii, îndrăgostiți de sondarea zonelor abisale și de temut ale inconștientului, imaginea dublului specular este expresia unui eu profund, problematic și halucinant (Hoffmann, A. Poe, Gautier etc.).

Reprezentări ale reflexiei speculare identificăm și în proza românească. Ne vom opri, succint, asupra protagonistei (micro)romanului *Femeia în fața oglinzei* de Hortensia Papadat-Bengescu, Manuela, care „avea obicei să repete că poartă cu ea neîncetat o oglindă în care se privește”¹ și pentru care reflexia speculară reprezintă o comunicare cu sine. Actul oglinzării îi permite autoarei să-și urmărească personajul în dialectica lui interioară, în tribulațiile lui sufletești. Chipul din oglindă este însăși imaginea sufletului, al unui sine dezgolit total, pe care Manuela și-l scrutează necruțătoare: „(...) ținea în mâini, mică și primejdioasă, oglinda durerosului adevăr. Ferindu-se de oameni, își privea mereu mai de aproape imaginile chipului ei care purtau pe ele sufletul, și ale sufletului care-i alcătuiau chipul. Înapoia lor vedea alte chipuri și suflete, și mai înapoi, alte locuri și oameni, și în fundul perspectivei sta decorul majestuos și cumplit al timpurilor gigantice”².

Eroina Hortensiei Papadat-Bengescu se face remarcată prin tensiunea căutării, în permanență, a oglinzii, unicul refugiu în fața ostilității lumii exterioare, căci numai oglinda, dată fiind capacitatea sa de a restitui imaginea reflectată, îi oferă Manuelei siguranța propriei conștiințe. Manuela se identifică cu propriul sine doar în fața suprafeței reflectorizante și se regăsește doar atunci când „o oglindă mare, aplecată, îi azvârli imaginea ei clară. Își regăsi, în sfârșit, adevărata înfățișare, și cu ea odată pasul, și cu ea sufletul”³. Protagonista comunică cu sine numai prin gestul oglinzării care îi asigură în exclusivitate conexiunea între conștiința sa și profunzimile universului său interior. După mai multe luni, dorința cunoașterii de sine își consumă toate forțele, personajul eșuând într-un pesimism etic. Stadiul oglinzii în care a stat fixată Manuela în perioada scrutării profunzimilor sale se încheie în ziua când oglinda se sparge: „Nemaiavând ce oglinzi în jucăria spartă, i se păru că nu are ce mai cerceta în oglinda sufletului. Atunci, femeia fără de oglindă, cu o privire stângace, nouă, păienjenită, străină, se uită împrejur”⁴. Spargerea „obiectului cu mâner de os” reprezintă pentru personaj momentul morții simbolice, a înstrăinării de sinele adorat, semnaland condamnarea irevocabilă a Manuelei la realitate.

În concluzie, simbolistica extrem de fecundă a arhetipului oglinzii se află într-un proces continuu de îmbogățire cu sensuri noi, pe care omul le caută în încercarea sa de a se cunoaște pe sine și a se defini. Prin urmare, oglinda rămâne a fi și în literatură un motiv artistic inepuizabil.

¹ Papadat-Bengescu, H. *Femeia în fața oglinzei*, București, Minerva, 1986, p. 245.

² Idem, p. 362.

³ Idem, p. 255.

⁴ Idem, p. 372.